

SPOR O PRINCÍP SPORU Poznámky k myšlienkam J. Peregrina

MAREK MIKUŠIAK, Katedra slovenského jazyka FiF UK, Bratislava

V tomto článku objasním svoje kritické poznámky ku knihe *Člověk a pravidla* (Peregrin 2011) uverejnené v druhom čísle minulého ročníka tohto časopisu (Mikušiak 2012, 177-179). Hoci J. Peregrin (autor knihy) konštatuje, že hlavná časť kritiky, ktorú som mu adresoval, vychádza z nedorozumenia (Peregrin 2012, 472-475), pokúsim sa rozviesť predovšetkým to, čo som v rámci krátkeho formátu recenzie vyjadril iba stručne; budem teda takpovediac pokračovať v *nedorozumení* a čitateľ by na tento fakt nemal zabúdať. Samozrejme, mojím cieľom je „prehlbiť“ údajné nedorozumenie spôsobom, ktorý môže byť pre čitateľa zaujímavý, a to prinajmenšom ako pokus rozmotat' kľbko nejasností.

Kritika, ktorú som v recenzii sformuloval, sa vzťahuje predovšetkým na pojem nezlučiteľnosti a na pokus odvodiť logiku z činnosti. Prv, než svoje námietky ďalej rozvediem, uvádzam niekoľko základných téz teórie:

(1) „Predstavme si projev A, ktorý je najprve spontánnou reakciou na niejakou situáciu, napríklad výskyt nebezpečí, a ktorý sa pak (z pôsobením, o ňomž sme pojednávali výše) vyvine v niečo, čo je s výskytom tejto situácie spojené pravidlom – v tom smysle, že je tento projev v prípade výskytu oné situácie brán za správny. Současne si predstavme jiný projev, B, který je spojen se situací, která nemůže nastat současně s tou předchozí, například se situací, kdy žádné nebezpečí nehrozí. Tím se projev A stane *neslučitelným* s projevem B – nikdy nebude správné tyto dva projevy činit zároveň“ (Peregrin 2011, 112).

(2) „Výrok je neslučitelný s jiným výrokem v tom smysle, že prosloví-li někdo jeden z nich, není správné, aby *poté* proslovil ten druhý (pokud ovšem ten první nějakým způsobem ‚vezme zpátky‘)“ (Peregrin 2011, 115).

(3) „Cesta, kterou se ubírám ve své knize, vede k objasnění možnosti vzniku negace i sporu (a obdobně pro další zákony logiky) pomocí pojmu neslučiteľnosti, který, jak se snažím ukázat, sám žádný z nich nepředpokládá. Máme-li neslučiteľné mluvní akty a považmo neslučiteľné výroky jakožto jejich koreláty, můžeme negací výroku *A* nazvat ten z výroků neslučiteľných s *A*, který je odvoditelný z každého jiného výroku neslučiteľného s *A*. (Bude-li *A* výrokem *Tohle je celé černé*, pak je jeho negace *Tohle není celé černé* odvoditelná z jakéhokoli výroku, který je s *A* nekompatibilní, třeba z *Tohle je modré*.) Z toho důvodu je zásadní, že pojem neslučiteľnosti, o jakém pojednávám, se o žádné logické zákony neopírá, ale stojí v jejich základě (Peregrin 2012, 474-475).

Vidíme, že v (2) sa píše o výrokoch, ktoré môžu byť vo vzťahu nezlučiteľnosti napriek tomu, že neboli vyslovené *súčasne*. Musím sa priznať, že v tomto prípade mi nie je celkom jasné, či tu ide (a) o riadne výroky, t. j. prehovory „vstupujúce“ do určitého, pravidlami vymedzeného logického priestoru, alebo (b) sú to skôr prehovory normatívne

naviazané na isté druhy situácií, ktoré ešte len majú logický priestor ustanoviť – a to práve na základe toho, že sú ako normované prehovory vo vzťahoch nezlučiteľnosti a odvoditeľnosti. Nevieť si poradiť s príkladom, ktorý má demonštrovať, že v prípade nezlučiteľnosti dvoch výrokov je otázka, či boli vyslovené súčasne, irelevantná. Príklad má formu: Ak poviem, že *v roku 1968, keď nás okupovali sovietske vojská, všetci ľudia jasali*, tak nebude správne, ak *potom* prehlásim, že *v roku 1968, keď nás okupovali sovietske vojská, všetci nadávali*. Tento príklad, zdá sa, neilustruje vzťah nezlučiteľnosti dvoch výrokov, pretože počas okupácie mohli ľudia prvý týždeň jasat' a potom, keď porozumeli politike „konsolidácie“, mohli už len nadávať. Podobne ak niekto vysloví výrok *Je sucho* a potom výrok *Prší*, ešte to neznamená, že koná nesprávne, že dané výroky sú vo vzťahu nezlučiteľnosti, pretože počasie sa mohlo v čase medzi vyslovením daných výrokov rýchlo zmeniť. V takýchto prípadoch teda musí byť nejakým spôsobom zabezpečený časový parameter, vďaka ktorému bude možné nachádzať nezlučiteľnosť výrokov bez toho, aby museli byť vyslovené súčasne. V prípade iného typu výrokov musí byť zabezpečené zase niečo iné. Ale môžeme tiež povedať: Medzi dvoma prehovormi, ktoré neboli vyslovené súčasne, môže existovať vzťah nezlučiteľnosti práve vďaka tomu, že ide o skutočné tvrdenia (a), t. j. ide o prehovory vstupujúce do určitého logického priestoru, na základe ktorého ich potom možno identifikovať ako vzájomne si odporujúce tvrdenia.¹ No v tom prípade mi nie je jasné, prečo tu máme hovoriť o výrokoch, ktoré sú vo vzťahu nezlučiteľnosti, a nie jednoducho o výrokoch, ktoré si logicky protirečia.

Niektó by mohol povedať, že v tejto súvislosti zabúdam na dôležitý pojem záväzku, ktorý je s tvrdeniami nerozlučne spätý, a uniká mi preto podstata: Ide totiž o to, že jednoducho nie je správne zaviazat' sa k niečomu tvrdením A, a potom sa tvrdením B zaviazat' k niečomu, čo je s pôvodným záväzkom fakticky nezlučiteľné. Vysloviť tvrdenie znamená vytvoriť určitý záväzok, ktorý v rámci hry na udávanie a požadovanie dôvodov existuje tak, ako existuje strelený gól počas futbalového zápasu. (Peregrin 2011, 116). Na tomto mieste budem voľne pokračovať v analógii: Nerozumiem, prečo nie je správne vysloviť A a potom vetu B, a rovnako by som nerozumel niekomu, kto by tvrdil, že nie je správne strelit' gól súperovi a potom strelit' gól do vlastnej brány. Podľa môjho názoru sa možno takpovediac uskromniť a povedať: Nie je správne strieľať góly do vlastnej brány. Aby som sa však vyhol nepresnostiam analógie, a predovšetkým ťažkostiam s adekvátnou interpretáciou uvažovaných tvrdení, vrátim sa o krok späť a ďalej budem vychádzať z prvého z vyššie uvedených citátov.

---

¹ V *Kritike čistého rozumu* (Kant 1998, 279-281, 206) Kant píše, že subjekt, ktorému sa snažíme pripísať dva vzájomne protikladné predikáty, je v rámci logického uvažovania nedeliteľný. To znamená, že nemôžeme uvažovať, ako som sa o to prv pokúsil, o možnosti rozdeliť subjekt vety *Okupácia '68 bola všeobecne oslavovaná, resp. odsudzovaná* na dobu prvého týždňa okupácie '68 a na dobu okupácie '68, ktorá začína po prvom týždni okupácie a končí posledným dňom okupácie '68. Je jasné, že Kantov argument sa opiera o to, čo nazývame logický priestor, v rámci ktorého je možná (o. i.) identifikácia subjektu (identifikácia toho, o čom sa vypovedá) a racionálna úvaha. Avšak Kant si otázku vzniku všeobecnej logiky (kánón myslenia) nekladie, môže teda logický priestor konzistentne predpokladať.

Ako si možno všimnúť v (1), vzťah nezlučiteľnosti medzi prejavmi A a B sa v teórii „odvodzuje“ z faktickej nezlučiteľnosti situácií. Podľa môjho názoru je však toto „odvodenie“ problematické. Vieme síce modelovať predstavu, podľa ktorej A sa má vysloviť v situácii X a B v situácii Y, ktorá je s X fakticky nezlučiteľná, ale tvrdenie, že na základe nezlučiteľnosti X a Y možno ustanoviť vzťah nezlučiteľnosti medzi A a B, nie je opodstatnené. Treba si všimnúť, ako na to upozorňuje už Kant, že skúsenosť nás nijakým spôsobom nepouča o tom, že X a Y nemôžu nastať súčasne – pouča nás o tom najvyššia zo všetkých umových zásad, veta o protirečení, ktorú Kant pokladá za tzv. kánon myslenia, t. j. za nevyhnutnú, hoci len negatívnu podmienku myslenia (tvorenia pojmov a propozícií).

Kantov kánon myslenia nie je, samozrejme, nič iné ako *princíp sporu*, ktorý som pôvodne považoval za synonymum pojmu nezlučiteľnosti. Lenže ak má byť „nezlučiteľnosť“ niečo *iné* (Peregrin 2012, 493) a ak tu skutočne nejde iba o kolíziu slovníkov (nerád by som niekomu vnucoval ten môj), tak vyvstáva dôležitá otázka, či je základom možnosti tvorby pojmov a propozícií logický princíp sporu, alebo je tu ešte čosi fundamentálnejšie – vzťah nezlučiteľnosti. Odpoveď na túto otázku možno pokladať za vyriešenie sporu o princíp sporu avizovaného v nadpise tohto príspevku.

V snahe zodpovedať uvedené otázky sa teraz vrátim späť k uvažovanému modelu: Predstavme si, že v situácii X sa má vysloviť A a v situácii Y, ktorá je s X nezlučiteľná, sa má vysloviť B. Podľa teórie (1) sa na základe faktickej nezlučiteľnosti X a Y *ustanoví* vzťah nezlučiteľnosti medzi A a B, a to ďalej znamená, že nikdy nebude správne vysloviť A a B súčasne. Ak však chceme týmto spôsobom vysvetliť vznik logiky, musíme uvažovať výlučne o takých jedincoch, ktorí zaujímajú normatívne postoje bez toho, aby sa opierali o nejaké logické pravidlá či zákony. Avšak v dôsledku toho bude *pre nich* faktická nezlučiteľnosť „znamenat“ len toľko, že nastala určitá situácia (povedzme) X. Ak sa potom budú riadiť náležitým pravidlom, vyslovia (povedzme) A.

O možnosti, že jedinec v pôvodnom „bez-logickom“ priestore nejakým nedopatrením vysloví A *a potom* B, som už hovoril; pokiaľ nepredpokladáme logiku, vzťah nezlučiteľnosti medzi A a B budeme hľadať len ťažko. Navyše, ak by predsa len bol medzi danými prehovormi ustanovený vzťah nezlučiteľnosti, ešte stále nie je jasné, ako z toho vznikne pravidlo, podľa ktorého nie je správne vysloviť A a potom B.² (Oblúkom sa teda dostávame späť k analógii s futbalom.) Ak sa má na základe pravidiel platných pre „pred-logickú reč“ v súvislosti s určitým objektom vysloviť *Toto je modré* a ak zároveň platí, že *Toto je celé čierne* je prehovor, ktorý je s tým prvým vo vzťahu nezlučiteľnosti (táto podmienka je podľa mňa diskutabilná – príklad preberám z (Peregrin 2012, 475) –, tak jednoducho nie je správne vysloviť *Toto je celé čierne*. Ak by bola situácia iná, ak by bol objekt ostenzívneho určenia povedzme zelený, tak by nebolo správne hovoriť ani *Toto je celé čierne*, ale ani *Toto je modré*.

---

² Možné vysvetlenie, podľa ktorého dané pravidlo vznikne v dôsledku evolučného vývoja, pokladám za triviálne; rozum je nepochybne vynikajúca zbraň v boji o prežitie.

Nezabúdám však na tú najdôležitejšiu možnosť, na prípad, že niekto vysloví A a B súčasne?

Podľa môjho názoru ak aj pripustím takúto možnosť, stále platí posledný argument: Prehovor AB je v situácii X nesprávny vtedy, ak je v danej situácii nesprávny aj prehovor A, aj prehovor B; ak je vyslovenie A v danej situácii správne a vyslovenie B nesprávne, tak nie je nesprávne vysloviť v danej situácii AB, ale je nesprávne vysloviť B. Tu sa, pravdaže, hneď vynára otázka, či uvažujem korektne – prejav AB môžeme pokladať za ďalej nerozložiteľný, t. j. nemali by sme hovoriť, že časť prehovoru A je správna a časť B nesprávna, to skrátka nedáva zmysel. Avšak v tejto súvislosti treba pripomenúť, že v štádiu, keď logický priestor ešte len má byť ustanovený, nemožno AB chápať ako implicitnou konjunkciou spojené či skombinované A a B, preto ak budeme AB pokladať za ďalej nerozložiteľný prehovor, mali by sme ho zároveň pokladať za *nový* prehovor.

V nadväznosti na predošlé úvahy vyvstáva otázka, či je z hľadiska našej predstavy o prehovoroch A a B vôbec možné, aby boli tieto prehovory vyslovené *súčasne*. V knihe *Človek a pravidla* nájdeme jednoznačnú odpoveď: Vysloviť súčasne A a B *je možné*, ibaže to nie je správne; „... není tomu tak, že bychom nemohli učinit projev *Nebezpečí* a súčasne učinit i projev *Jsem v bezpečí*, či že bychom po projevu *Blíží se tygr* nemohli odmítnout projev *Nebezpečí* – dělat bychom to jenom *neměli*, zapovídají nám to příslušná pravidla“ (Peregrin 2011, 113).

Musím sa priznať, že v tejto chvíli vôbec nie som si istý, či pravidlo, podľa ktorého nie je správne vysloviť súčasne *Nebezpečí* a *Jsem v bezpečí*, sa v teórii „odvodzuje“ z pravidiel o používaní výrazov *Nebezpečí* a *Jsem v bezpečí*, alebo z faktickej nezlučiteľnosti dvoch situácií, na ktoré sú dané výrazy normatívne naviazané (podľa môjho názoru sú problematické obidve možnosti, k druhej som sa vyjadril vyššie). V každom prípade tvrdenie, že prehovory *Nebezpečí* a *Jsem v bezpečí* môžeme uskutočniť súčasne, znie nanajvýš nepravdepodobne. Ako vidno, výraz „súčasne“ tu chápem veľmi prísne, čím sa azda vzdiaľujem od korektnej interpretácie teórie. Nahradíme preto výraz *Nebezpečí* niečím iným: Povedzme, že v prípade nebezpečenstva pravidlo ukladá povinnosť vydávať vysoké tóny. Potom je predstaviteľné, že niekto, hoci aj nedopatrením, kedysi vyslovil *Jsem v bezpečí* (A) vysokým tónom (B), a teda vyslovil A a B súčasne (a to v tom najprísnejšom zmysle). Otázka teraz znie: Odkiaľ sa vzalo pravidlo, podľa ktorého nie je správne takto hovoriť? Odkiaľ to vlastne *vieme*?

Domnievam sa, že jedinec, ktorý nemá rozum, vzťahom nezlučiteľnosti ešte nerozumie. To, prirodzene, neznamená, že tieto vzťahy medzi tými-ktorými situáciami či medzi tými-ktorými prehovormi neexistujú – naopak, my, rozumné bytosti, o nich vieme a teraz sledujeme, akú rolu zohrajú na nižšej úrovni života: Jedinec prijímajúci signály A aj B, ktoré sú vo vzťahu nezlučiteľnosti, bude podľa všetkého zmätený. Akoby tu vznikalo určité vnútorné napätie, hoci na danej úrovni, zdá sa, nevedomované, pretože myseľ zatiaľ nemá „katalyzátory“ vedomia, pojmy a propozície, ktoré sú vo vzťahu k ľudskému vedomiu konštitutívne. Avšak identifikovať „vnútorné napätie“ organizmu ešte neznamená pokročiť pri vysvetľovaní vzniku logických zákonov a ľudskej mysle.

„Vnútorne napätie“ môžeme chápať ako reakciu organizmu v stave, keď ešte len má byť zavedené nové pravidlo, resp. keď ešte nie je jasné, čo je správne.

Aj za cenu istého zjednodušenia si teraz v záujme objasnenia preberanej problematiky predstavme jedinca, ako vedie motorové vozidlo, riadiac sa pri tom pravidlami cestnej premávky. Aby tento príklad poslužil nášmu účelu, musíme predpokladať, že náš hrdina je síce schopný zaujímať normatívne postoje, ale že ich zatiaľ zaujíma ako nerozumná bytosť (modelujeme možnosť podľa teórie). Teraz si predstavme dve dopravné značky – *Najvyššia povolená rýchlosť 50 km/h / Najnižšia povolená rýchlosť 60 km/h* –, ktoré sú pri ceste osadené *za sebou*. Zdá sa, že v takomto prípade nebude mať náš hrdina problém reagovať správne – na každú značku zareaguje tak, ako by zareagovať mal (t. j. ak sa pôvodne pohyboval rýchlosťou 60 km/h, tak najprv spomalí, a potom zase zrýchli). Čo sa však udeje, ak budú uvažované značky visieť na jednom stĺpe? Je pravda, že nemožno vyhovieť obidvom značkám, to ale ešte neznamená, že náš hrdina si to uvedomí. Ten hrdina je v danej chvíli jednoducho zmätený, pretože sa chce zachovať správne a nevie, čo má urobiť. Ak sa napokon rozhodne, že spomalí na rýchlosť 50 km/h, ako toto rozhodnutie posúdime? Môžeme nášmu hrdinovi vytknúť, že nekonal podľa platných pravidiel? Zdá sa, že podľa pravidiel konal iba čiastočne, avšak toto zistenie, ktoré je samo osebe pochybné, nám vôbec nepomáha rozhodnúť o tom, aký normatívny postoj máme zaujať ku konaniu nášho hrdinu. Pozrime sa na vec preto inak: Náš hrdina nekonal správne (a my vieme, že ani nemohol), pretože správne by konal výlučne vtedy, ak by konal podľa prvej požiadavky a zároveň aj podľa požiadavky druhej. Slabina uvedeného vysvetlenia spočíva v tom, že sa opiera o konjunkciu, a teda predpokladá logický priestor, v rámci ktorého možno uvedenému „a zároveň“ porozumieť. No keďže v našom prípade logický priestor nepredpokladáme, nemôžeme ani inkriminovaný dopravný predpis analyzovať ako konjunkciu spojené dve samostatné značky. Mali by sme skôr pripustiť, že ide o *novú* značku, a to, ako sa máme podľa tejto značky správať, bude závisieť od toho, čo urobíme. Ako nás upozornil J. L. Austin, v prípade, že nepoznáme príslušné pravidlo, budeme mať sklon zaviazat' sa „precedensom“, ktorý stanovíme (Austin 2004).

V nasledujúcej časti príspevku poukážem na isté nejasnosti a kuriozity preberanej teórie. Pokiaľ je to, čo som napísal vyššie, len ďalším filozofickým nedorozumením, potom koreňom tohto nedorozumenia sú zrejme práve tieto nejasnosti a kuriozity. Vo všeobecnosti možno povedať, že jedným zo zdrojov interpretačných ťažkostí je kolísanie medzi pohľadom zvonku a pohľadom zvnútra, čiže, ako sa niekedy hovorí, medzi objektivistickým a subjektivistickým prístupom. Ďalším zdrojom nejasností je spôsob uplatňovania dvojice pojmov *vedomé/nevedomé*. A napokon posledné interpretačné rázcestie predstavuje samotný pojem *nezlučiteľnosti*. Samozrejme, zdroje problémov, ktoré som práve uviedol, spolu navzájom súvisia, t. j. nejde o svojbytné témy. Aby som ale nezostal iba pri všeobecnom konštatovaní, poukážem teraz na konkrétne nejasnosti a kuriozity preberanej teórie.

Známe Wittgensteinove tézy „Řídím-li se pravidlem, nerozhodují se. Pravidlem se řídím slepě“ (Peregrin 2011, 31) predstavujú akési spodné poschodie teórie, ktorá pomocou niektorých explikácií W. Sellarsa (pravidlo je „z mäsa a kostí“) problematizuje

Kantov filozofický pohľad na človeka ako na bytosť riadiacu sa *predstavami* pravidiel (Peregrin 2011, 38) To je pochopiteľné – ak konám naslepo, tak sa neriadim predstavou. Nerozumiem však tomu, ako možno túto tézu zladit' s argumentom v prospech rozlišovania medzi ľudskou a mimo-ľudskou spoluprácou. Je zaujímavé, možno až paradoxné, že daný argument sa opiera o predtým problematizované Kantovo tvrdenie. Tak teda v čom spočíva rozdiel medzi formou spolupráce ľudí a povedzme mravcov? „Kant to vyjadruje tak, že my ľudia se neřídíme jen pravidly, ale svými představami pravidel. Myslí, že tomu není jenom tak, že bychom vykazovali chování, které by bylo z hlediska vnějšího pozorovatele v souladu s tím, co pravidlo velí. Navíc máme toto pravidlo jakoby ‚před vnitřním zrakem‘ a naše rozhodnutí se jím řídit je pro nás *důvodem* toho, že se chováme (nebo spíše: že *jednáme*) tak, jak nám velí“ (Peregrin 2011, 60). Hoci sa tu pravidlo prezentuje skôr ako povel než ako obmedzenie (čo je takpovediac v napätí s explikáciou pojmu pravidla v kapitole *Povely vs. omezení*) (pozri Peregrin 2011, 33-35), teraz ma zaujíma skôr to, ako si mám vyložit' tézu: (a) Pravidlom sa riadime slepo a (b) Pravidlo máme pred vnútorným zrakom.³ Kuriozitou je to, že v knihe *Člověk a pravidla* sa na jednej a tej istej strane dočítame o tom, že normatívne postoje „nejsou nejprve vůbec ‚uvědomělé‘“, ale aj o tom, že *žiadny* normatívny postoj „nemůže nemít svůj psychologický aspekt“ (Peregrin 2011, 89) K tomu treba dodať, že pod psychologickým aspektom zaujímania normatívnych postojov sa rozumie vytváranie „predstav“, na základe ktorých daný organizmus koná takpovediac šikovnejšie než organizmus, ktorý schopnosťou „predstavovať si“ nedisponuje. Zdá sa teda, že hoci môže byť zaujímanie normatívnych postojov „neuvedomované“, zároveň nemôže neviest' k vytváraniu „predstav“ o tom, aké správanie je (z dlhodobého hľadiska) výhodné, t. j. správne. Ako vidno, v tomto prípade sú kľúčové slová v úvodzovkách, to však napätie z teórie nijako neodstraňuje. Toto napätie neodstraňuje ani téza, že pravidlo v konečnom dôsledku spočíva na povedomí, resp. „... na súčasnom povedomí príslušníkov spoločnosti, že *něco má nějak být*“ (Peregrin 2011, 64).

Na uvedené nejasnosti som (aspoň čiastočne) poukázal už v recenzii, súvisia totiž s otázkou, či možno pokladať pravidlá a spoluprácu za dve strany tej istej mince. Domnievam sa, že z hľadiska preberanej teórie nie je odpoveď jednoznačná; skrátka, niekedy je kladná – pri pohľade zvonku sa nám človek javí ako živočích ako každý iný (Peregrin 2011, 111), a niekedy je naopak záporná – pri pohľade zvnútra nachádzame medzi človekom a ostatnou živočíšnou ríšou kvalitatívny zlom (pozri napr. Peregrin 2011, 59). Keďže sa v teórii – z pochopiteľných dôvodov – nerozlišuje medzi objektivistickým a subjektivistickým pohľadom, uvedené nejasnosti vyznievajú ako protirečenie.

Napokon pripájam niekoľko poznámok o nejasnostiach spojených s pojmom nezlučiteľnosti. Ide o pojem, ktorý je z hľadiska teoretického vysvetlenia vzniku logiky

---

³ Keď Wittgenstein píše „Pravidlom sa riadim slepo“, píše o sebe a o spoločenstve ľudí, ktorí si osvojili určitý jazyk, neopisuje evolučný predstupeň na ceste k „predstavám“ a ku „skutočnému jazyku“; podľa Wittgensteina je „skutočný jazyk“ jednak východiskom, jednak predmetom filozofického záujmu. Téza, ku ktorej sa dopracoval, sa teda týka *nás*.

základný. V rámci našej diskusie vysvetliť vznik logiky znamená vysvetliť vznik fundamentálneho zákona ľudského myslenia – princíp sporu. O tom, že by to malo byť možné, sa dozvedáme z výroku (3) z úvodu tohto príspevku.

Ako teda máme rozumieť pojmu nezlučiteľnosti? (Ak si tento bod neobjasníme, teória vzniku logických zákonov bude možno ešte stále zaujímavá, filozoficky prítiažlivá, no už nebude možné hovoriť o *vysvetlení*.) Prvé, dôležité upozornenie znie takto: Mali by sme rozlišovať dva typy nezlučiteľnosti – faktickú a normatívnu, ktorá sa „odvodzuje“ z faktickej (Peregrin 2012, 473). O ťažkostiach spojených s daným odvodením som už písal, teraz si však všimnime, že normatívnu nezlučiteľnosť možno bližšie špecifikovať ako *vzťah* medzi určitými jazykovými prejavmi (Peregrin 2011, 113). Preto by sme mali konštatovať, že nezlučiteľnosť je *normatívny vzťah*. Ak slovné spojenie „normatívny vzťah“ nechceme považovať za kategoriálnu kolíziu, máme dve interpretačné možnosti: buď je nezlučiteľnosť *pravidlo*, ktoré hovorí, že nie je správne vysloviť súčasne určité (chceli by sme povedať: nezlučiteľné) prehovory, alebo je to skôr „určitý jav, ktorý vzniká, abychom tak rekli, v průsečníku pravidiel“ (Peregrin 2012, 473). Pôvodne som pokladal za správnu prvú interpretáciu a dané pravidlo som nazval princípom sporu, hoci presnejšie by som sa bol vyjadril, keby som napísal, že toto pravidlo sa ustanovuje na základe platnosti princípu sporu ako fundamentálneho logického zákona (kánon). Ak však bola moja pôvodná interpretácia nedorozumením a správna je druhá interpretácia, tak nerozumiem, ako môžeme to, čo si uvedomí až rozumná bytosť (pretože iba rozumnej bytosti sa nezlučiteľnosť *javí* ako existujúci vzťah medzi prehovormi), pokladať za základ našej špekulatívnej cesty k človeku. Ďalší problém spočíva v tom, že „virtuálne priestory“ – vrátane toho logického – majú byť vytvárané pravidlami, avšak pokiaľ je konštituentom takého „priestoru“ *nezlučiteľnosť*, správna by mala byť predsa len prvá interpretácia, podľa ktorej je nezlučiteľnosť *pravidlom*, a nie len javom identifikovaným ako určitý vzťah medzi normovanými prehovormi. Svedčí o tom aj tvrdenie, podľa ktorého je logický priestor „konstituovaný ustanovovaním vzťahů neslučiteľnosti a vyplývaní“, čo si možno predstaviť ako akýsi proces, ktorý sa takpovediac zavŕšil, keď do seba dané vzťahy, t. j. pravidlá, zapadli (porovnaj (Peregrin 2011, 81, 96). Aby toho nebolo málo, na inom mieste sa môžeme dočítať, že vzťah nezlučiteľnosti je vzťah *logický* (Peregrin 2011, 82, 83) alebo, povedané trochu iným spôsobom, tento vzťah (spolu s vyplývaním, negáciou, konjunkciou, implikáciou a pod.) tvorí logickú štruktúru, bez ktorej by sme nemohli nič tvrdiť (Peregrin 2011, 86). Je zrejmé, že ak by bol vzťah nezlučiteľnosti logický (osobne si myslím, že taký je), tak by nemohol byť základom vysvetlenia vzniku logiky. Čo je teda nezlučiteľnosť? *Vzťah? Normatívny vzťah? Jav? Pravidlo? Súčasť logických štruktúr?* Domnievam sa, že ak vyberieme jednu z možností, niektoré ďalšie časti teórie budeme musieť odmietnuť. Tieto filozofické zmätky sú zrejme presne tým, pred čím nás varuje Wittgenstein.

V každom prípade spor o princíp sporu, ako som ho formuloval vyššie, možno ešte stále chápať ako problém, ktorý do značnej miery vzniká z kolízie teoretických slovníkov. To znamená, že ide (aspoň čiastočne) o pseudoprávny problém. Keďže princíp sporu je jednou stranou mince, ktorej druhú stranu predstavuje negácia, pripomeniem v tejto súvislosti

zaujímavú, hoci nie celkom jasnú (také, žiaľ, bývajú filozofické zaujímavosti) myšlienku Ch. S. Peircea. V paragrafe 2. 379 (Peirce 1931 – 1958) Peirce píše, že objektívne vzaté je negácia jednou z najdôležitejších súčastí logiky, avšak z hľadiska subjektívneho to vôbec nie je pojem logický, ale *predlogický* (prelogical). V tomto zmysle predstavuje negácia podľa Peircea tú jedinečnú *ideu*, ktorá musela byť rozvinutá prv, než sme sa podujali skúmať oprávnenosť nášho uvažovania. Ako vidno, ľudskú schopnosť udávať dôvody môžeme objasňovať pomocou rôznych (fundamentálnych) pojmov – povedzme pomocou predlogického pojmu negácie, ale potom snád' aj pomocou vzťahu nezlučiteľnosti alebo pomocou princípu sporu, pokiaľ je interpretovaný kantovsky, t. j. ako kánon myslenia. Problémy začnú vtedy, ak sa v snahe vysvetliť vznik logiky pokúsime jeden z týchto pojmov „odvodiť“ zo skúsenosti (napríklad ak normatívnu nezlučiteľnosť „odvodzujeme“ z faktickej nezlučiteľnosti).

Na záver by som chcel ešte raz zdôrazniť, že nemám najmenší záujem vnucovať nikomu vlastný slovník a že nebolo mojím cieľom – ako by povedal Karl Popper – hádať sa o slová. A ďalej: Vôbec mi neprekáža, že vysvetlenie vzniku rozumu a ľudskej mysle, aké nájdeme v knihe *Človek a pravidla*, je takpovediac špekulatívne; podľa tejto špekulácie jazyk, rozum a ľudská myseľ vznikli vtedy, keď pravidlá vynárajúce sa z ľudských spoločností do seba nejakým záhadným spôsobom zapadli (Peregrin 2011, 96). Snažím sa však poukázať na fakt, že v tomto prípade vlastne nemožno hovoriť o vysvetlení. Mohli by sme totiž rovnako oprávnené, hoci stále pomerne vágne tvrdiť, že až keď sa začne z hĺbín nášho prírodného určenia vynárať rozum, uvedomíme si, že to, čo robíme, nie je len automatická reakcia vycvičeného živočícha, ale že ide o zaujímanie určitých normatívnych postojov, ktoré je (od momentu uvedomenia) viac či menej *dobrovoľné*. A až keď sa vynorí rozum, porozumieme, alebo budeme mať aspoň možnosť porozumieť, aj pravidlám spoločenskej komunikácie a kooperácie; ako rozumné bytosti môžeme pochopiť, že jednotlivé pravidlá do seba zapadajú – a pokiaľ nejaké nezapadajú, tak vieme, že ich môžeme – a že by sme ich aj mali – zmeniť.

Filozof, ktorý sa vzdal nádeje, že vysvetlí vznik rozumu a ľudskej mysle, sa podľa môjho názoru nemusí vzdať filozofie, ba dokonca ani žiadnej dôležitej filozofickej témy. Úlohu objasniť otázku ľudského rozumu možno pochopiť ako požiadavku hľadať a opisovať vzťahy medzi pojmami jazyk, slobodná vôľa, ľudská myseľ a pod. Pretože „vysvetliť“ neznamená len nájsť príčinu, či účel, ale aj urobiť poriadok v tom, čo už nejakým spôsobom, hoci len nejasne a implicitne, ovládame. Ako nás pouča Wittgenstein, i takýto filozofický program má svoje úskalia. To však neznamená, že ideál poriadku nemožno chápať aj ako ideál filozofického vysvetlenia.

Literatúra

- MIKUŠIAK, M. (2012): Peregrin, J.: Človek a pravidla. Kde sa berou rozum, jazyk a svoboda. *Filozofia*, 67 (2), 177-179 (recenzia).
- PEREGRIN, J. (2012): Človek, pravidla a neslučiteľnosť. *Filozofia*, 67, (6), 472-475.
- PEREGRIN, J. (2011): *Človek a pravidla. Kde se berou rozum, jazyk a svoboda*. Praha: Dokořán.

KANT, I. (1998): *Critique of Pure Reason*. Cambridge: Cambridge University Press.
AUSTIN, J. L. (2004): *Ako niečo robiť slovami*. Bratislava: Kalligram.
PEIRCE, CH. S. (1931 – 1958): *Collected Papers*. Cambridge: Harvard University Press.

Marek Mikušiak
Katedra slovenského jazyka FiF UK
Gondova 2
814 99 Bratislava 1
SR
e-mail: marek.mikusiak@gmail.com

Výbor SFZ pri SAV na volebné obdobie 2012 – 2014

Predseda: Mgr. Pavol Sucharek, PhD., Katedra filozofie, Inštitút IFaE FF, Prešovská univerzita v Prešove

1. podpredsedníčka: doc. PhDr. Mariana Szapuová, PhD., Katedra filozofie a dejín filozofie FiF UK, Bratislava

Výkonná tajomníčka: Mgr. Simona Wagnerová, PhD., Katedra pedagogických štúdií, FHV Žilinská univerzita v Žiline

Hospodár: Mgr. Róbert Karul, PhD., Filozofický ústav SAV, Bratislava

Pokladníčka: Mgr. Lucia Galovičová, Filozofický ústav SAV, Bratislava

Ostatní členovia:

doc. PhDr. Vladimír Manda, CSc., Katedra všeobecnej a aplikovanej etiky FFUKF, Nitra

Mgr. Ulrich Wollner, PhD., Katedra filozofických vied FHV UMB, Banská Bystrica

Mgr. Martin Vašek, PhD., Katedra filozofie FF UKF, Nitra

Mgr. Milan Petkanič, PhD., Katedra filozofie FF UCM, Trnava

Revízna komisia SFZ pri SAV:

doc. PhDr. Michal Chabada, PhD., Katedra filozofie a dejín filozofie FiF UK, Bratislava

Mgr. Andrea Javorská, PhD., Katedra filozofie FF UKF, Nitra

Mgr. Milan Toman, Škola a Gymnázium pre mimoriadne nadané deti, Bratislava

Členovia komisie boli schválení na VZ SFZ pri SAV 4. októbra 2012.

Funkcie členov výboru boli schválené na 1. zasadnutí výboru 19. októbra 2012.